

Doplňky k válečným osudům Jana A. Bati

Zdeněk Pokluda

Před nedávnem dostali čtenáři do rukou publikaci „Národní soud versus Jan Antonín Baťa“ vydanou ve Zlíně r. 2015. V deseti kapitolách zde autorka Hana Kuslová přibližuje jeden životní úsek Jana A. Baťi – obžalobu, soudní líčení a rozsudek Národního soudu r. 1947. A také nastiňuje, co procesu předcházelo v letech druhé světové války. Autorka nalezla řadu nových zjištění v pražských a olomouckých archivech a přispěla tak k lepšímu poznání válečných a poválečných peripetií kolem firmy Baťa.

Čtenářům autorka předkládá na šedesáti textových stránkách deset kapitol, z toho necelá polovina rozsahu se věnuje událostem za války (1939–1945). Je to kapitola třetí (Černá listina), čtvrtá (Patagonie neboli hospodářská kolonizace) a dále pak významné části kapitol sedmé (Otázka vlastnictví akcií) a osmé (Proces a rozsudek).

Při pročítání pasáží o válečných událostech se dovídáme leccos nového, zároveň však také zjišťujeme, že autorka bohužel nevyužila poznatky, které byly k tématu už zveřejněny – některé v posledních deseti dvaceti letech, jiné však už i před šedesáti lety. Obraz, který načrtává o Janu A. Baťovi v letech druhé světové války, tak zůstal neúplný. Aby dnešní čtenář mohl porozumět tomu, co se tehdy odehrávalo, je třeba mu předložit i informace, které autorka přehlédla. Na následujících řádcích se pokusím doplnit mezery aspoň na několika místech, aby obraz tehdejších událostí byl alespoň v nutné míře úplnější.

Protibaťovská kampaň v USA 1939–1940

Obsáhlou pasáž autorka věnuje (str. 25–27) kampani amerického tisku a odborů vedené od léta 1939 proti firmě Baťa i Janu Baťovi – v nevybíravé kampani zaznívala různá podezření, že jde o pátou kolonu hitlerovského Německa atp. Není pochyb, že šlo o jasně cílené útoky ze strany konkurentů cítících ohrožení, kteří však také mohli využít neobratnosti na baťovské straně – autorka mohla na tomto místě doplnit, že v zámoří mohli třeba znát tiskovou zprávu publikovanou v protektorátě 23. května 1939 o tom, že Jan Baťa „v dohodě s říšskoněmeckým ministerstvem převzal pak opět správu svých velkých podniků ve Zlíně za těchto uznaných podmínek: že mu nebude jako českému vlastenci bráněno v dosavadní politické činnosti, že mu bude dána úplná volnost v navazování zahraničních hospodářských a průmyslových styků a že smí své průmyslové a obchodní podniky vésti svobodně bez jakékoliv kontroly. Nutno spravedlivě uznati, že vláda německé říše projevila tím pro český podnik velkou péči a starostlivost“.¹ Lze si snadno představit, co si v Americe z této zprávy asi vybrali – že Jan Baťa chce dělat politiku a že vůči němu německá říše projevila starostlivost.

Stejně tak v této autorčině pasáži o americké protibaťovské kampani započaté už v létě 1939 chybí aspoň zmínka o tom, že Jan Baťa nedokázal získat podporu našich krajanů v USA. Při novinářských útocích se zpočátku našly hlasy, které apelovaly na české krajanské organizace na východním pobřeží USA, aby se Jana Baťi jako českého podnikatele zastaly. Nestalo se tak, protože Jan Baťa už mezi krajany budil pochybnosti, a tak tamní Československá národní rada se v záležitosti odmítla vyjádřit a potvrdit Janovu spolehlivost.² Ke zdrženlivému postoji krajanů vedly zřejmě různé příčiny – např. brzy po příjezdu do USA r. 1939 zajel Jan Baťa do Clevelandu, tam se ho čelní představitelé Čechů snažili získat pro spojení s odbojem, načež Jan prohlásil, „že přijel do Ameriky dělat obchod a nikoli politiku. České clevelandské noviny toto prohlášení s příkrým odsudkem otiskly a odtud to převzaly četné deníky newyorské.“³

K černým listinám

Z angloamerických spojenců to byli, jak autorka připomíná a cituje amerického diplomata (str. 29), především Angličané, kteří měli proti Janu Baťovi různé námitky a dali ho na černou listinu – jednak se zdráhal dát Anglii finanční záruky za zboží nakoupené v neutrálních zemích, aby se nedostalo do Německa, a druhým důvodem bylo, že brazilské společnosti koupil od německé firmy pro zlínskou firmu Baťa a byl se Zlínem ve styku. K tomu lze dodat, že jakmile nastaly válečné poměry, požadovali Britové čitelné postoje a jestliže kolem Jana Baťi zůstávaly otazníky, reagovala londýnská vláda po svém – v únoru 1940 zapsala Jana Baťu na svou černou listinu.⁴

Britskému postoji ještě lépe porozumíme, když doplníme, co autorka opomněla – že totiž počáteční rozpaky na britské straně sám Jan Baťa fatálně přiznal v aféře kolem prodeje bot pro britskou armádu. Cena byla sjednaná na 2,8 dolaru za pár, ale Jan požadoval 4,2 dolaru – o 50 % víc.⁵ Bylo to v počátcích války a Jan začal vyjednávat s Angličany: „Firma Baťa měla totiž v Bergenu v Norsku uložených asi milión párů těžkých pracovních bot. Ty boty tam byly poslány ještě v posledních dnech Československa, aby se dostaly mimo kontrolu Němců a jejich spojenců. Jan se teď rozhodl, že boty prodá a hledal zájemce. Hlavním zájemcem byla anglická vláda, která nyní, pozdě, ale přece, zoufale zbrojila a sháněla výbavu pro své vojsko, a milión párů bot – to byl dar jako z nebe. Šéf však chtěl za to dostat pořádnou cenu. Vyjednávání se táhlo tak dlouho, až v dubnu 1940 německá vojska okupovala Norsko, obsadila Bergen a vzala také v „ochranu“ ten milión párů bot, samozřejmě bez jakéhokoliv zaplacení. To byla vážná ztráta, neboť to mohlo vynést pár miliónů dolarů. Co bylo ale vážnější, že nikdo nedokázal přesvědčit britskou vládu, že Janovo prodlužované vyjednávání nebyla taktika domluvená s Němci, aby se boty nedostaly do rukou Spojencům.“⁶ O pět měsíců později byl Jan Baťa zapsán také na černou listinu USA – stalo se tak 17. července 1940.⁷

Americké volby

V USA se Jan Baťa věnoval budování továrny v Belcampu a dalším záležitostem a potýkal se s tamními poměry, jak to autorka na různých místech přibližuje (str. 25–29 aj.). Je třeba dodat, že Jan Baťa svůj pobyt v USA totálně zkomplikoval politickým dobrodružstvím. Stalo se tak při prezidentské volební kampani na podzim 1940, kdy se Jan Baťa pustil do prosazování svých politických preferencí. Byl u toho tehdy Ferdinand Menčík, jenž zaznamenal, že Baťa dosavadního presidenta Roosevelta „pokládá prakticky za socialistu, rozhodně nepříznivého kapitalismu, a proto si nepřál jeho zvolení... Rozhodl se, že prezidentskou volbu ovlivní. Jako protikandidáta proti Rooseveltovi si vybral svého přítele, senátora Tydingse, který byl konzervativní republikán. Naše akce vzala na sebe podobu propagační. Psal jsem tucty dopisů zahraničním továrnám, s rozkazem, aby ředitel zařídil uveřejnění článku – a to nejen v továrním časopise, ale i v místním tisku, pokud ho může ovlivnit – ve kterých popisovali Roosevelta jako neschopného člověka, který Ameriku zruinuje, a psali velké chvály o senátoru Tydingsovi jako o možném kandidátu na amerického presidenta... Roosevelt volby vyhrál, a když se tak stalo, americká vláda prý naznačila Janovi, aby dal přednost tomu, aby svou činnost přenesl někam jinam.“⁸ Jak je zřejmé, Jan Baťa nepochopil, že je v USA hostem a prostě se nemůže míchat do tamní vnitřní politiky. Následky se dostavily vzápětí: už v lednu 1941 Jan Baťa s celou rodinou opustil USA, zatímco řada baťovských vedoucích tam zůstala a nadále působila (Muška, Lata, Schmidt, Gerbec aj.).

Vztahy k československé exilové vládě

Horzně pozornosti věnuje autorka na různých místech svého textu vztahům Jana Bati k londýnské exilové vládě. Snad jen nedopatřením opominula některá závažná svědectví a fakta, která dokreslují dění kolem Jana Bati.

K formování Janova vztahu k představitelům československého politického exilu přispívala vzájemná jednání, korespondence, setkání. Poněkud bizarní epizodou bylo například setkání s Janem Masarykem: „Když byl Jan Masaryk v roce 1940 v New Yorku a projevil zájem o setkání s Janem Baťou, podnikatel se nechtěl „kompromitovat“ a proto si vymínil schůzku mimo Manhattan. Když k setkání nakonec došlo, tak to vypadalo jako ve špatném špiónážním filmu. Oba muži spolu rozmlouvali kdesi za městem, v přítomnosti „spiklenců.““⁹

Setkání s takovou atmosférou se Masarykovi jistě vrylo do paměti a měl i další důvody k srovnávání. Po příjezdu z Ameriky se 28. září 1940 zúčastnil jako ministr zahraničí schůze exilové vlády v Londýně a zde „si stěžoval na továrníka Jana Baťu, který místo aby podporoval odboj, chová se tak, že se dostal na anglickou černou listinu pro své obchody s nacisty. Zato se velmi pochvalně vyslovoval o Tomíku Baťovi..., který v Kanadě ve vesnici Frankfurt založil nové sídliště Batawa a v něm továrnu podporující spojenecké válečné úsilí a náš odboj.“¹⁰ Dlouhodobé klíčování Jana Bati a jeho nečitelné postoje vůči československému exilu ho stavěly do nepříznivého světla, jak to ukazuje zápis schůze londýnské vlády 21. května 1942. Ministr Ripka sděloval, že vláda se dotazovala, „proč je Baťa na černé listině. Odpověď zněla, že vždy postupoval s Hitlerem.“ K tomu ministr Lichner dodal: „Příčina, proč je na černé listině v Americe... je prakticky podložena. Ještě před pádem Francie kupoval kůže a posílal je přes Marseille do Zlína a tak podporoval německé válečné úsilí. My byli na Baťu hrdí a je to pro nás smutná kapitola, že vedoucí firmy se postavil na takové stanovisko. Firma sama však dělá ohromnou propagandu pro nás, a neměli bychom proto pro činnost šéfa odsuzovat firmu.“ Ministr Stránský navázal na Lichnera s tím, že „Baťa hraje pro Zlín na kartu německého vítězství. Je to politická bezcharakternost...“ Diskuse se k tématu opakovaně vracela a ukazovalo se, jak živě ministři pociťovali komplikace vzešlé z postojů Jana Bati. Ministr Nečas se vyslovil, že „v Americe znají 3 jména – Masaryk, Beneš a Baťa; co dobrého dělají ta dvě, kazí třetí.“ A k otázce černé listiny pak podotkl: „Před 3/4 rokem by se to vymazání bylo podařilo... Bylo by stačilo podepsat na vyslanectví: Jsem pro vládu v Londýně a proti Hitlerovi.“ Na to ministr Stránský položil otázku: „On to odepřel vyslanectví?“ Nečas odpověděl: „Ano. V 5 hodin ráno to roztrhal... Baťa má pravdu, pokud tvrdí, že americká konkurence v boji proti němu přispívá, ale nakonec odepřením podepsání deklarace ukázal, že je protičeský.“ V diskusi pak zazněl lapidární úsudek, že Jan Baťa „není pomocník Háchův, ale Hitlerův“ a věci dospěly k tomu, že se výrazně odlišně posuzovaly postoje Jana Bati a ostatních pracovníků firmy Baťa.¹¹

Tato vládní diskuse probíhala v době, kdy šlo o všechno. Exilová vláda všemi cestami usilovala o součinnost se spojenci a porážku Hitlera, schylovalo se k atentátu na Heydricha, na frontách bojovaly a umíraly tisíce Čechoslováků včetně baťovců – a Jan Baťa to nevnímal, držel se stranou, říkalo se o něm, že sedí na dvou židlích. Za této situace londýnská vláda chtě nechtě zaujala stanovisko: ministr zahraničí Jan Masaryk instruoval 24. 6. 1943 československé ambasády a konzuláty zvláštním oběžníkem o případu Baťa. Upozornil zde na „poraženecké chování šéfa Baťova koncernu,

dr. h. c. Jana Bati“, připomněl, že Jan Baťa byl „ve Spojených státech nedávno dokonce úředně prohlášen za německého příslušníka ve smyslu amerického válečného zákonodárství“, a zdůraznil, že „bylo by nesprávné dělati Baťovy zaměstnance zodpovědnými za jejich zaměstnavatele...“ Dále se tu připomínalo „opatření, jaké bylo použito proti Janu Baťovi samotnému, tj. zákaz jakékoli úřední (konzulární) pomoci“, a zároveň tu zaznívalo jasné ubezpečení: „Poměr zastupitelských úřadů vůči jednotlivým baťovcům nemá tedy zásadně býti ovlivňován poměrem, jaký československé zahraniční státní zřízení bylo nuceno zaujati vůči jejich zaměstnavateli...“¹²

Důsledné rozlišování mezi Janem Baťou a ostatními baťovci působícími po světě se ukazovalo i jinak. Například chilská Baťova společnost byla z černé listiny vymazána už r. 1943, a potom 17. ledna 1944 byly vymazány další baťovské společnosti v Latinské Americe kromě brazilských, tedy těch, které řídil Jan Baťa.¹³

Mohl být Zlín ohrožen?

Jan Baťa se tvale držel stranou exilových aktivit, což autorka připisuje jeho obavám, aby neohrozil spolupracovníky v okupovaných zemích (str. 37 aj.), zejména v protektorátu. Na tomto místě lze podotknout, že toto často opakované Janovo zdůrazňování obav o Zlín naráželo na protiargumenty, a například na zasedání londýnské exilové vlády 21. 5. 1942 mj. zaznělo: „*Outrata byl generálním ředitelem Zbrojovky. Odešel a továrna jde dál. Je tedy lichá výmluva, že by prohlášením proti Hitlerovi byl Zlín ohrožen.*“¹⁴ Pozornost si zasluhuje i tento názor na postoj Jana Bati: „*Zaštitovat se 100 000 spolupracovníky v okupovaných zemích, které by údajně ohrozil prohlášením ve prospěch exilu, je alibistické. Jan Baťa neměl ve společnosti dominantní postavení.*“ Od r. 1939 byl přece zapsán pouze jako akcionář se 40 % akcií, takže případné proexilové „prohlášení Jana Bati jako někdejšího minoritního akcionáře na tomto stavu nemohlo nic změnit a postavení zaměstnanců by nezhoršilo. Zlínská baťovská společnost tedy i v době nesvobody fungovala bez ohledu na jednání a vystupování Jana Bati.“¹⁵ To všechno dobře věděli i baťovci v USA, jak ostatně dokládá autorka citací z dopisu Františka Mušky adresovaného v lednu 1942 Janu Baťovi (str. 78): „... na osudu našich lidí ve Zlíně ničeho změnit nemůžete, ani k dobrému ani ke zlému... Co Vy děláte aneb neděláte tam na druhém konci světa nemá na jejich osud žádného vlivu.“

Patagonie

Dosti rozsáhlá kapitola se zabývá souborem textů, které obsahují úvahy Jana Bati o přestěhování některých národů do Latinské Ameriky – zejména šlo o přesídlení Čechoslováků do Patagonie. Autorka mj. připomíná, že informaci o těchto textech obsahoval dopis Jiřího Udřála z 19. dubna 1943 určený Tomáši ml. Baťovi, a tento dopis pak londýnské exilové ministerstvo zahraničí v prosinci 1944 rozeslalo dalším ministerstvům a kancelářím prezidenta (str. 47). K tomu je třeba dodat, že informace o patagonských úvahách Jana Bati se dostaly už r. 1944 na veřejnost, když v krajanských New Yorkských listech vyšel článek dopisovatele z Rio de Janeira o tom, že Jan Baťa navrhoval přesídlení českého národa s německou pomocí do Patagonie.¹⁶ Autorka cituje řadu výňatků z textů Jana Bati, avšak některé podstatné pasáže zde nezaznávají.¹⁷ Aspoň něco z nich je třeba připomenout:

„Technicky přestěhování i deseti milionu lidí celého národa není otázkou. Je to snadnější, nežli bylo pro praotce Čecha, aby přestěhoval svůj několik set duší čítající kmen do Povltaví...

Před několika lety napsal jsem knížku: 'Budujeme stát pro 40 milionů lidí.'

Tehdy jsem měl na mysli, že je možno z Československa vybudovat takovýto stát.

Osud to provedl jinak...

Přestěhováním národa zmizí také duch odporu a vzájemné nevráživosti mezi národem německým a českým, protože zmizí i třetí plochy a protože v dohodě s vládou Německa bude možno provést převlastnění majetku nikoli mocí zákona, ale v přátelské dohodě a slušnosti, již německý charakter vždycky vynikal.

Němci byli vždycky slušní, když neměli jiného nežli hospodářského důvodu chovati se jinak.

Jsem přesvědčen, že převlastnění usedlostí a národního majetku bude provedeno říšskými úřady tak slušně a poctivě, že nemusíme mít o tento ohled obavy...

Považuji to za jedinečnou příležitost, kdy Čechové a český národ může mít prospěch z velkorysosti německých vládařů...

Vedle vystěhování národa československého, šlo by v Evropě samotné o vystěhování Maďarů, Rumunů a Turků.

Takto by zůstaly v Evropě pouze národy: Slovanský, Německý, Italský, Anglický, Francouzský, španělský, a skandinávské. Slovanský by zabíral Polsko, Uhry, Jugoslaviu, Bulharsko, Rumunsko, Italskému by zůstala jeho oblast, Německo by bylo rozšířeno o Rakousko a části Polska a Čechy s Moravou...

Nové národy Češi, Maďaři, Rumuni by získali nová území v Africe, Australii, sev. a již. Americe a.t.d....

Vážení pánové.

Byl jsem pozván sem k vám, abych vám vyložil své stanovisko ku řešení české, či čsl. otázky do budoucnosti...

P. G. mi řekl, že musím chtít chápati, že žijeme nikoliv jenom v sousedství Německa, ale 'na německém dvoře' a že toto nám, Čechům ukládá, abychom svůj poměr podle toho upravili. Že nemůžeme dělati věci tak, abychom jimi ohrožovali Německo.

Mnoho jsem o tom přemýšlel za ta dvě léta od mé návštěvy v Karinhallu. Znáám své Čechy a vím, co dovedou. A vím také co nedovedou...

Před 5 léty napsal jsem knihu: Budujeme stát pro 40 milionů lidí. Mám možnost předstoupiti před český lid a navrhnouti mu dobrovolný odchod, dobrovolné odstěhování do nové země, kde tento můj původní plán ještě dnes je možno uskutečňovati...

Když si spočítáte, pánové, co stálo Německo dobytí té nejmizernější kolonie na majetku, úsilí a životech, tož shledáte, že je to desetkráté tolik, nežli co by stálo získání celého území protektorátu, který by teprve po klidném přestěhování Čechů mohl se státi skutečně německým územím. Dokud tam bude český lid, dotud bude nejvýše bolákem v německém těle...

Němci si mohou dovolit velkorysost v tomto ohledu. Proto s tím přicházím k vám a proto vám líčím tuto jednu možnost, kterou bych chtěl posloužit národu vlastnímu a při tom, že vykonám kus civilizační práce na světě posloužit také i německému národu.

Jsem přesvědčen, že je to způsob, kterým i švec Baťa by mohl vejít do dějin národa jak německého, tak českého, jakožto iniciátor nového hnutí světového uspořádání a uklidnění.“

Jde o úvahy a poznámky Jana Bati, které, když se dostaly do oběhu, u mnoha lidí vzbudily překvapení. V některých pasážích jakoby do těchto textů přecházela rétorika německého ražení („bolák v německém těle“, „nové světové uspořádání“ atp.). V podmínkách válečného zápasu, kdy všechny síly československého odboje byly napřeny k porážce okupantů a uhájení státního území, působily úvahy Jana Bati poráženecky.

Vlastnictví akcií

V samostatné kapitole se přibližuje otázka vlastnictví akcií firmy Baťa, a. s., Zlín, a to v důsledku převodu z r. 1939. Autorka zaznamenává, jaké náhledy a postoje se objevovaly ve vedení znárodněného podniku. V této souvislosti lze doplnit, že československé úřady zdanily přihlášené akcie na jaře 1947 a tímto aktem evidentně uznaly, že akcie vlastní skupina akcionářů – Jan Baťa, Marie T. Baťová, Dominik Čipera, Hugo Vavrečka, František Malota, Hynek Baťa (a předtím Josef Hlavníčka).¹⁸ Stejný postoj lze rozpoznat u Jana Bati, když označením své sestry za spolumajitelku zlínské firmy uznával za spolumajitele také Marii T. Baťovou, D. Čiperu, H. Vavrečku, F. Malotu a H. Baťu.¹⁹

Poznámky:

¹ BROŽ, I. 2002: *Chlapi od Baťů*. Praha. S. 69.

² BUDÍN, S. 1947: *Věrní zůstali*. New York-Boston-Praha. S. 159.

³ VEŘMÍŘOVSKÝ, V. (pseud. Edvard Valenta) 1946: *Stín Tomáše Bati II*, Dnešek I. č. 4.

⁴ BROŽ, I. 2002: *Chlapi od Baťů*. Praha. S. 80.

⁵ KRUTIL, I. 1995: *Nevšední osudy Baťova exportéra*. Zlín. S. 87.

⁶ MENČÍK, F. 1993: *Poskokem u Jana Bati*. Praha. S. 82–83.

⁷ BROŽ, I. 2002: *Chlapi od Baťů*. Praha. S. 87.

⁸ MENČÍK, F. 1993: *Poskokem u Jana Bati*. Praha. S. 78–79.

⁹ BROŽ, I. 2002: *Chlapi od Baťů*. Praha. S. 82.

¹⁰ FEIRABEND, L. K. 1994: *Politické vzpomínky II*, Brno. S. 37.

¹¹ *Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně II*, 2011. Praha. S. 324–328.

¹² *Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně III*, 2, 2013. Praha. S. 93–95.

¹³ NÁLEVKA, V. 1972: *Československo a Latinská Amerika v letech druhé světové války*, Praha. S. 88; BROŽ, I. 2002: *Chlapi od Baťů*. Praha. S. 125.

¹⁴ *Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně III*, 2, s. 328.

¹⁵ POSPÍŠIL, J. – POSPÍŠILOVÁ, H. 2012: *Rub a líc baťovských sporů*, Zlín. S. 39.

¹⁶ BUDÍN, S. 1947: *Věrní zůstali*. New York-Boston-Praha. S. 159.

¹⁷ Moravský zemský archiv v Brně - Státní okresní archiv Zlín, Svět I/2, kart. 342, inv. č. 775.

¹⁸ POKLUDA, Z. 2012: *Baťovi muži*. Zlín. S. 138–139.

¹⁹ IVANOV, M. 2000: *Sága o životě a smrti Jana Bati a jeho bratra Tomáše*. Vizovice. S. 287.